

Стельмашук Н.

ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ ТА ЕКОЛОГІЇ *FAGOTIA ESPERI* І *FAGOTIA ACICULARIS*
(*MOLLUSCA: PECTINIBRANCHIA: MELANOPSIDAE*) НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Житомирський державний університет імені Івана Франка

вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, Україна

E-mail: natalya_stelmashchuk@mail.ru

Родина *Melanopsidae* (чорнушкові) – прісноводні гребінчатозяброві молюски, які населяють переважно річки, рідше – інші проточні водойми Південної Європи, Передньої і Південно-Східної Азії, а також Нової Каледонії і Нової Зеландії. В Україні вона представлена єдиним родом *Fagotia* з двома видами – чорнушкою загостреною *Fagotia acicularis* (Férussac, 1823) і чорнушкою крапчастою *F. esperi* (Férussac, 1823), які є ендеміками Дунайсько-Донської зоогеографічної провінції. У нас поширені вони лише у басейнах крупних річок Правобережної України (Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро). Деталі поширення цих молюсків по її теренах і особливостей їх екології хоча і з'ясовувалися раніше (Здун, 1962; Стадниченко, 1982; Градовський, 2000; Першко, 2006), але явно недостатньо. Отже, на сьогодні наявні у літературі про них відомості є дуже уривчастими.

Матеріалом нашого дослідження слугували натурні спостереження і збори *F. acicularis* та *F. esperi*, здійснені у басейнах Прип'яті і нижнього Дніпра.

З'ясовано, що ці реофільні тварини мешкають виключно у чистих водоймах із швидкістю течії від 0,01 до 2 м/с, хоча найчастіше трапляються в тих їх ділянках, де швидкість течії становить близько 1–1,5 м/с. Так в р. Случ (поблизу Новоград-Волинського, Городниці, Курчиці Житомирської обл.), де швидкість течії становить 0,7–1 м/с, щільність населення популяції *F. acicularis* сягає 89 екз./м². Відомо, що фактор швидкості течії води згладжує кисневу стратифікацію та зумовлює відсутність температурних коливань. Чорнушки – оксифільні тварини. У Случі вони віддають перевагу тим біотопам, де оксигенізація води не менша за 12 мгО₂/л. Вони трапляються переважно у слабкокислому, слабколужному та нейтральному середовищах (рН 4,9–8,1). У притоках Случі, джерелом живлення яких є болотяний стік і реакція води кисла, чорнушкові жодного разу відмічені не були. За нашими спостереженнями і за літературними відомостями (Градовський, 2000), оптимальними для їх оселення є глибини 0,8 м. Причому ці молюски здійснюють сезонні вертикальні міграції. В теплі сезони року вони зустрічаються на глибинах порядку від урізу води до 0,3–0,4 м. З настанням осінніх холодів ці молюски мігрують на глибини до 2 м, де коливання температури менш відчутні, ніж на мілководді. Наприклад, південні популяції чорнушок (Дніпро, Херсон і його околиці) в 2010 р. порівняно з минулими роками рано перейшли до гібернації. Важливу роль у цьому відіграли несприятливі погодні умови. Популяції цих молюсків було знайдено на глибині 0,7 м під шаром піску товщиною 1–1,5 см.

Оселяються чорнушкові зазвичай на кам'янистих та піщано-галькових субстратах. Багаточисельні популяції цих тварин знаходили у ділянках річок, де є численними виходи крейдових і мергелистих порід (р. Горинь, Тучин Рівненської обл.). Часом *F. acicularis* і *F. esperi* трапляються і на зануреній водній рослинності (рогоз широколистий, латаття біле та ін.). Таке ми спостерігали на Случі під Курчицею. Ці молюски – добрі індикатори ступеня забруднення водойм органічними речовинами, оскільки вони оселяються тільки в β-мезосапробній зоні водотоків. Наразі такими є Случ в околицях Новоград-Волинського і ділянка нижнього Дніпра поблизу Херсона. Ці водойми є сприятливими для життя чорнушок, оскільки характеризуються незначним ступенем окислюваності води, відсутністю продуктів розщеплення білків, аміаку та продуктів його окислення – азотної та азотистої кислот і сірководню. Щільність населення популяцій *F. acicularis* і *F. esperi* дуже різниться між собою, а саме: щодо *F. acicularis* цей показник, як правило, завжди значно більший. Ретроспективний аналіз фауни чорнушкових України свідчить про те, що з моменту першого знаходження цих молюсків в Україні (Eichwald, 1830) і до наших днів відбулося зменшення загальної кількості їх популяцій, абсолютної чисельності і щільності населення.